

Allhems Förlags
bokhistoriska
samling

Ett museum typographicum i svensk förlagsmiljö

Av S. Artur Svensson

I en i dagarna utkommen bok med boksamlarmemoarer – förre centralbibliotekarien och nyblivne snoilskymedaljören C. Vilh. Jacobowskys »Boksamlare, möten och minnen« (1965) – talar författaren om sina lundensiska ungdomsår och sitt engagemang inom redaktionen för den stora encyklopedien Svensk Uppslagsbok och nämner därvid »en ung dansk, Einar Hansen (f. 1902) som sällan syntes i Lund utan skötte sitt förlag från Malmö eller Köpenhamn. Jag antog att han enbart var en driftig, smart affärsman utan högre intressen, men har efteråt fått veta att han var – eller senare blev – en stor bibliofil, bok- och konstsamlare, som skapat ett bokhistoriskt museum, och genom en rad donationer dokumenterat sig som kulturfrämjare. Allhems Förlag intar genom sina landskapsböcker och andra rikt illustrerade verk en rangplats i den svenska bokproduktionen...«

Bokförläggaren, tidskriftsutgivaren och skeppsredaren Einar Hansen – ser man till de olika verksamheternas omfattning borde titlarna kommit i omvänd ordning – skulle, om han

mot förmodan får tid att läsa sin gamle medarbetare Jacobowskys bok, sannolikt reagera mot åtminstone ett av substantiven i citatet ovan: ordet *bibliofil*. Det skulle inte tjäna någonting till om han försökte förneka att han »älskade böcker«, ty det gör han intill lidelse – men när han avvisar epitetet »bibliofil« så sker det inte av förakt för begreppet boktok eller bibliognostisk knappolog (som bekant betraktade med nedlåtenhet av många verkliga bokvänner) utan därför att han, en rastlös, intensivt arbetande storföretagare med otaliga järn i elden, därtill verksam i många krävande offentliga värv, inte hittills i sitt liv fått tillfälle till de fördjupade studier i böckernas värld, som – enligt *hans* mening – är ofrånkomliga hos den som skall göra anspråk på titeln *bibliofil*.

Men det skall redan i ingressen till denna artikel om den bokhistoriska samlingen, det *museum typographicum*, som förvaras på det av direktör Einar Hansen ägda och av honom själv skapade tidskrifts- och bokförlaget AB Allhem, sägas ifrån att också det är ett verk av honom själv. Målsättningen är hans: att skapa *en samling av representativa och typiska prov på boktryckarkonst, bildreproduktion och bokbindarkonst från äldsta tid till nu*. Och otaliga av objekten i detta typografiska museum, som genom sin uppläggning torde vara unikt åtminstone i Sverige, är personligen hemförda av Einar Hansen; åtminstone förr om åren var det alltid med spänning skrivaren av dessa rader avvaktade chefens återkomst från en längre utländsk resa – hade det den här gången blivit tid över för antikvariatbesök i London eller Rom? Ett minnesvärt förvärv gjordes sålunda en gång för några år sedan i Genève, där flygpassageraren Einar Hansen råkade ut för katastrofen att få vänta ett par timmar på ett mellanlandande flygplan och inte kunde hitta på ett lämpligare sätt att fördriva tiden än att ta en taxi till ett antikvariat, där man till råga på eländet just fått in en praktfull medeltida handskrift . . . Och från London och säkerligen högst improviserade visiter hos Quaritch eller i

klenodavdelningen hos Foyle har han haft bokhistoriska ädelstenar med sig hem i portföljen. Köpenhamn – för oss svenskar något av ett böckernas Mekka – skall vi i detta sammanhang alls inte nämna; för en handfull köpenhamnska antikvarer är det en källa till uppriktig bedrövelse, att skeppsredaren och bokförläggaren Einar Hansen sedan en del år tillbaka har mycket liten eller alls ingen tid till antikvariatbesök och numera i allmänhet överlåter dessa åt en av sina medarbetare, som av naturliga skäl måste utveckla större återhållsamhet och betydligt mindre spontanitet vid förhandlingarna. Medarbetaren ifråga kan emellertid när han nu genom Bogvenneredaktionens vänlighet har ordet, för sin del endast med möda dämpa uttrycken för sin glädje över två saker: för det första över att i ett kvarts sekel ha fått deltaga i det odelat lustbetonade arbetet på att skapa samlingen, och för det andra över att denna samling, som till allra största delen är direktör Hansens privata egendom, får förbli uppställd i förlagets lokaler vid Norra Bulltoftavägen i Malmö och där utgöra en outsinlig källa till vederkvickelse och inspiration i arbetet på de nya böcker förlaget skapar och därigenom föra vidare den tradition, som redan i sin begynnelse för ett halvt årtusende sedan åstadkom mästerverk, som kommer de flesta av vårt sekels prisböcker att se tarvliga ut. Ty det är, til syvende og sidst, det bokhistoriska studiets summa: all vår teknik till trots har vi, när det gäller utformningen av moderna böcker, kanske ouppnåeliga förebilder att söka i gamla tiders typografiska skapande. Det bokhistoriska studiet borde göra oss, moderna bokmakare, betydligt ödmjukare än vi är.

Einar Hansens bokhistoriska samling

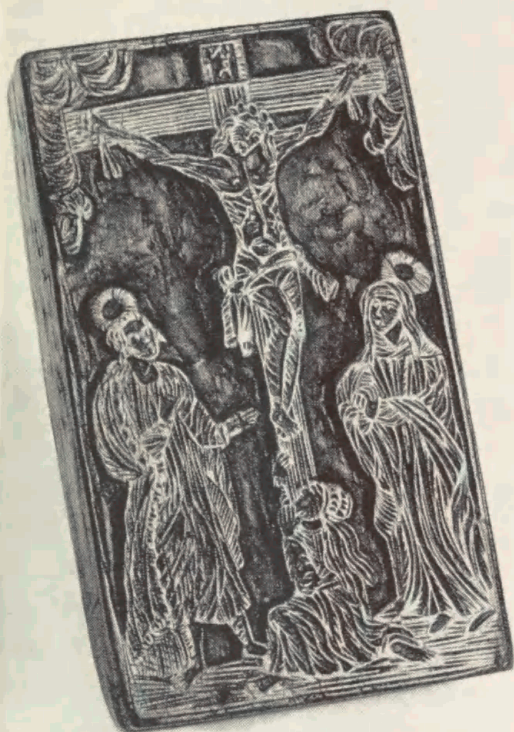
har några gånger – i varierande urval – visats offentligt, bl.a. i Uppsala centralbibliotek och Västerås stiftsbibliotek, på Nordiska Kompaniet i Stockholm och Sydsvenska Dagbladet

Snällpostens utställningslokaler i Malmö, och det har då som regel skett under affischrubriken *Reliker och kuriosa ur ett förlagsbibliotek*.

Det är nödvändigt att motstå frestelsen att i den översikt över samlingen, som här skall ges och som med nödvändighet blir fragmentarisk (till bibliotekets rent bokhistoriska del kan man räkna omkring 1000 katalognummer) då och då fastna vid de mera kuriosabetonade nummer, som är så tacksamma att demonstrera speciellt för de grupper vetgirig ungdom som i studiesyfte inte sällan besöker samlingen, men det är ofrånkomligt att börja med en av – »relikerna«.

Vi vill i varje fall gärna kalla den en »relik«. Det är ett stycke svartnat trä, $10 \times 6,5$ cm stort, en träsnittsstock, nött av tusen sinom tusen tryck, men inte värre försliten än att det varit möjligt göra tydliga och skarpa avtryck av den, likvisst på mjukaste japanpapper och med borste, sedan stocken infärgats med dubb. Bilden visar den korsfäste med Johannes och Maria och, knäböjande, en tredje figur vid korsets fot. Det hela är traditionellt utformat men inte konstlöst. Konsthistorikerna svävar på målet när de skall uttala sig om stockens ålder, men själva vill vi gärna tro på dem som daterar verket till 1400-talets slut. Vi skulle då ha i vår samling stocken till en inkunabelillustration, någonting mycket sällsynt i en europeisk samling och någonting unikt i en svensk (se bilden sid. 141). Den av läsarna, som sett denna bild i en gammal bok och kan upplysa oss om den bokens titel och år, vill vi gärna belöna med en värdefull bok i praktband (fritt val i Allhems katalog!). Till samlingen har den kommit genom en av förlagets vänner, som i sin tur förvärvat den i Tyskland för ett par decennier sedan och på sina frågor om stockens proveniens tyvärr fick svävande upplysningar, som pekade endera åt Sydtyskland eller Spanien.

Med detta träsnitt, som kommer att bli oss dubbelt kärt den dag vi finner bilden i en bok, är vi redan ett stycke in i

Träsnittsstocken (något förminskad) och dess avdrag (i originalets storlek). Stocken är hårt sliten men de bildgivande partierna i stort sett intakta. Träet är här och var lätt maskstunget och på baksidan litet sprucket, bildsidan svart av seklers färg som inte går att vaska bort.

den tryckta bokens historia. Och rent kronologiskt sett skulle vi ha börjat med samlingens medeltida handskrifter, även om det är tvivelaktigt om mer än en av dem är äldre än Gutenberg.

Den lilla handskriftskollektionen, som består av fem livres d'heures och ett osedvanligt praktfullt antifonarium, representerar Nederländerna, Frankrike och Tyskland samt – antifonariet – Norditalien.

Antifonariet – som har det nätta sidformatet 40 × 50 cm och

innehåller 128 tjocka pergamentblad med noter i rött och svart, var när det köptes för ett femtontal år sedan inbundet i två nakna pärmar av brunt trä med figurscener i intarsia från omkring 1550.

Av tideböckerna är den äldsta, utförd i någon provinsverkstad nära nedre Rhen, av expertisen daterad till omkring 1435. Hela handskriften består av 212 blad med 3 helsides och 16 mindre miniatyrer, alla ingående i sid. 1-93 recto, som utgör en fullständig livre d'heures, medan återstoden av volymen innehåller två skilda handskrifter med religiöst innehåll på lågtysk eller platt-holländsk dialekt. Pergamentet är ovanligt vitt och miniatyrernas kolorit ter sig, inte minst därför, mycket het. Märkligt är också bandet, restaurerat i vår tid; det torde vara något århundrade yngre än handskriften själv. Pärmarna är blindpressade med en graverad platta av renässanstyp och även den gamla ryggen är bevarad, monterad på nytt skinn.

I livre d'heures-hyllan står också en tryckt – men handilluminerad – tidebok, »Heures, à l'usage de Paris«, tryckt av Simon Vostre omkring 1515 och med almanack för åren 1515-1530. Den är köpt för en blygsam penning av en antikvariathandlare, som stirrat sig blind på det faktum att volymen har ett band i sjuttonhundratalsmarokäng, för övrigt välbevarat, enkelt och vackert, vid ombindningen blivit en smula hårt beskuren och dessutom saknar 7 blad. Men det finns knappast någonting i hela samlingen som till den grad fröjdar ögat som de färgglödande 20 helsidesminiatyrerna och de 35 mindre miniatyrerna i denna bok, alla målade över metallsnittens formfulländade konturteckning på nästan snö vitt pergament. Det överdåd av bild och färg som dessa praktalster av den ännu unga boktryckarkonsten utgjorde hör till det underbaraste den västerländska illustrationskonsten frambragt och en volym från Simon Vostres officin vid rue Neufve i Paris, kan även om den saknar några blad och är bunden i skinn

från fel århundrade, hålla en människas själ varm i årtal. Studiet av dessa små bilder – det kan gärna ske med hjälp av ett förstoringsglas – är kanske ingen sinekur för den som inte nöjer sig med bara ögats fest utan också vill förstå vad han ser. Lyckligtvis finns det numera på svenska en enastående informativ »bruksanvisning« till den tryckta tidebokens ibland litet kryptiska bildvärld: kapitlet »Livres d'Heures 1480-1520« i Nils Nordqvists »Berömda boktryckare«, 2 (1961).

Inkunabler i samlingen

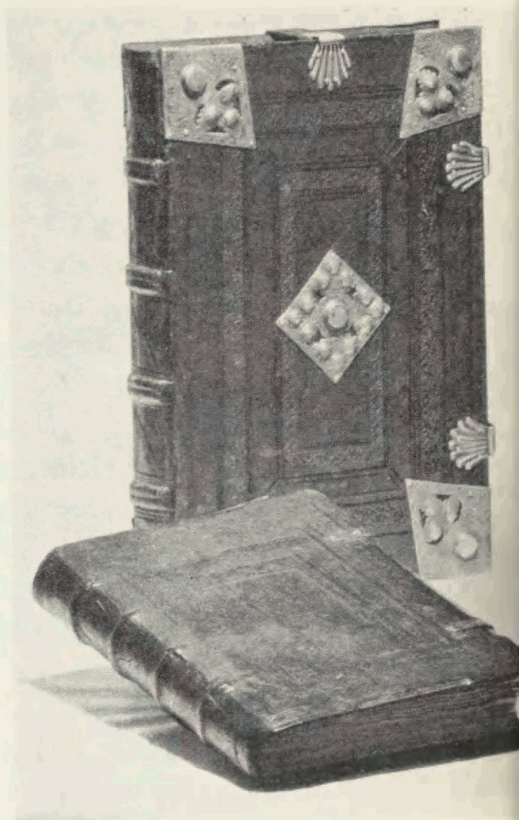
När den äldsta tryckta bokens historia skall demonstreras i Allhems samling finns det – naturligtvis – inte ens ett fragment av en medeltida blockbok att visa upp. Då är det bra att ha det bekanta och fantastiskt skickligt gjorda och i helpergamentband inbundna faksimiltrycket från 1910 av »Canticum Cantorum« (från 1465) till hands. När det gäller Gutenbergepoken är vi också – frånsatt ett vackert blad ur Balbus' »Catholicon« (Gutenberg?, Mainz 1460) – hänvisade till faksimil för att kunna ge ett begrepp om boktryckarkonstens äldsta mästerverk.

När det gäller inkunabler i övrigt finns det åtminstone några goda objekt att visa upp. Samlingens äldsta kompletta tryckta bok är från 1473; den är tryckt i Venedig hos Franz Renner von Heilbronn och hans kompanjon Nicolaus von Frankfurt. Titeln är »Sermones de sanctis« och det rör sig om en tidig upplaga av den samling helgonsermones, som var en av officinens specialiteter. Exemplet är – frånsatt det felande sista blanka bladet – perfekt men bandet, tillkommet på 1800-talet och försett med gammalt signum och ryska biblioteksstämplar, nyligen ersatt med ett nytt i svinskinn.

Av inkunablerna i övrigt hör de tre förnämsta till 1490-talet. De är alla tre monument i bokillustrationens historia och två av dem är Nürnbergertryckaren Anthon Kobergers mästerverk.

S. ARTUR SVENSSON

Medeltid och 1500-tal.
Liggande fr.v.: Christian Pedersens Saxouplaga (Paris 1514) i samtida svart, blindpressat skinnband; Henrik Smiths »Lægebog«, 3 (»En skøn Lystig Ny Urtegaard«) i samtida danskt band; en liber catenatus från 1500-talets början (Hieronymus »Liber epistolarum«, 2) med 25 cm lång kedja. – Stående fr. v.: En volym av Nicolaus de Lyra, »Biblia latina« (Basel 1502); Fridolin, »Schatzbehalter« från 1491 i välbevarat helskinnband med blinddekor av skönt stiliserade, sengotiska bladrankor; Birgitta, »Puch der himlischen Offenbarung« (Nürnberg 1502) med en likartad dekor.

Att slå upp den tunga träpärmén till franciskanpatern Stephan Fridolins »Schatzbehalter« från 1491 och vända upp det ena efter det andra av dessa 96 praktfullt kolorerade hel-sidesträsnitt med motiv ur den heliga historien är överväldigande, nästan chockerande. Denna magnifika bildsvit i folio kan utan tvekan betecknas som Michael Wohlgemuts magnum opus och det dittills förnämsta som åstadkommits i den tyska formsnidarkonsten – det skulle bara överträffas av Wohlgemuts egen lärjunge, Albrecht Dürer. Några av träsnitten är signerade. Man vet ju att dessa blad vid koloreringen vandrade längs ett bord, från man till man, var och en med sin schablon, sin pensel och sin färgkopp, och att det i bokstavligaste mening

rörde sig om bokindustri; man bara förvånas över att denna storföretagare inom tryckeri- och förlagsbranschen, som under medeltidens sista kvartssekel producerade omkring 250 arbeten, flertalet tjocka folianter i stora upplagor, åtminstone omkring 1480 inte lär ha sysselsatt mer än c:a 100 personer. Antalet pressar uppges till 24.

Två år efter den praktfulla andaktsboken »Schatzbehalter« kom den halvmeterhøga storfolio, som brukar räknas som Kobergers förnämsta verk: Hartmann Schedels världskronika, »Liber chronicarum« (1493). Samlingens exemplar av detta illustrativa och typografiska storverk är utan tadel. Papperet är nästan vitt och både den gotiska typen och träsnittarens

linje står skarp och svart i det vita. Träsnitten – de är räknade till 1809 stycken, vartill kommer en dubbelsidig världskarta – är som bekant ett verk av mästaren från »Schatzbehalter«, Michael Wohlgemut, och hans medhjälpare Hans Pleydenwurff.

Praktfulla träsnitt illustrerar också vårt exemplar av den »Biblia germanica« (Lübeck, Arndes, 1494), som trots sitt något defekta skick är en annan tyngdpunkt i inkunabelhyllan. Det halva hundratal träsnitt, som i »Lübeckbibeln« illustrerar de fem Moseböckerna brukar betecknas som det bokkonstnärligt förnämsta som medeltiden presterade, men mästaren är okänd. Bernt Notke – skaparen av S:t Göran och Draken i Stockholms Storkyrka – har utpekats som upphovsmannen till andra träsnitt i Arndes märkliga bibeledition, vars lågtyska språkdräkt i decennier animerat filologerna till intensiv forskning, men attributionen har tyvärr blivit vederlagd. Av de 474 foliobladen saknas i vårt i övrigt vackra, okolorerade exemplar 19, men vi tröstar oss med att ett helt komplett exemplar av Lübeckbibeln troligen aldrig mer dyker upp på den fria marknaden, och att inte ens British Museum har Arndes bibel komplett.

Tyvärr finns det i inkunabelkollektionen en lucka, som är direkt smärtsam för utgivarna av den första kompletta översättningen till svenska av »Den heliga Birgittas himmelska uppenbarelser«, 1-4 (1957-59). Vi saknar nämligen lübecktryckaren Ghotans edition från 1492, den första av Birgittas »Revelationes celestes«, den utgåva som tillkom på föranstaltande av Vadstenamunkarna och på ort och ställe övervakades av två av dem. Men vi har ett mycket vackert exemplar av den första upplagan på tyska, »Puch der himlischen Offenbarung« som ligger ett tuffjät på fel sida om inkunabelgränsen: den är tryckt – av Koberger i Nürnberg – 1502, på initiativ av ingen mindre än kejsar Maximilian. Det är ett komplett exemplar, i bästa skick, och köpt i Rom, hos Rappa-

port, innan han flyttade från sin härliga lilla lokal till höger om de översta trappstegen på Scala di Spagna – inte många stenkast från Casa di Santa Brigida vid Piazza Farnese, där det fromma, egensinniga och viljestarka helgonet från Norden tillbragte de sista decennierna av sitt otroliga liv och 1473 utandades sin sista suck – på en ännu bevarad bordsskiva: hon ville ju liksom sin Frälsare dö på trä.

Som så många andra böcker i samlingen har den inte bara studerats som ett bokhistoriskt dokument utan också kommit till användning rent praktiskt: alla träsnitten är återgivna bland illustrationerna i den nämnda Birgittaeditionen från Allhems Förlag. Det nötta men ganska väl bevarade samtida helskinnbandet med sin sköna blindpressade dekor uthärdade väl klischémakarnas behandling; det räckte att tala om för fotografer och etsare att de höll i sina händer en nästan helig bok, och det var försäkring nog. Vi komponerade också en praktbinding av de fyra band som vår upplaga omfattade; det är onödigt att säga att Kobergers namnlöse träsnittare fick bestå dekoren, som gjorde sig bra i guld på det moderna pergamentet. Efter ett halvt årtusende hade Birgitta – genom Tryggve Lundéns tolkning – på allvar kommit till tals på svenska.

Träsnitten i 1502 års upplaga (desamma som i Kobergers latinska upplaga från år 1500) har satt myror i huvudet på de lärde; en gång gällde de för att vara verk av Dürer. Någon gissade på Mathias Grünewald (och den gången var man ändå inte på det klara med att åtminstone ett av de överjordiskt sköna bildfälten på hans Isenheimeraltare i Colmar är en ren illustration till ett ställe hos Birgitta som handlar om jungfru Maria i änglarnas förutvetande). Numera vet man inte riktigt vad man skall tro; till och med Panofsky svävar på målet. Det enda man vet är att mästaren var en första rangens konstnär.

Vi fortsätter med Birgittaträsnitt och förflyttar oss till Rom

alltid hållit hårt på bilden, lyckliga över att äga två (!) felfria exemplar av det bokprospekt, som Duodecimus och Antonius sände ut i världen från Casa di Santa Brigida i Rom den 22 augusti 1556. »Memoriale« är väl ingen första rangens raritet – men i svensk bokhistoria är den likväl en dyrbar klenod. Vårt ena exemplar är medbundet som inledning till just Birgittaupplagan 1557, det andra exemplaret är i ett pappband, vars vackra överdrag man gärna vill tro vara samtida.

Vi saknar alltjämt i samlingen urupplagan av Olaus Magnus historia om de nordiska folken, som ju med korta mellanrum dyker upp i de europeiska antikvariaten, varje gång till ett allt mera skrämmande pris, men vi gläder oss åt att äga »Historia de omnibus gothorum sveonumque regibus« (bägge variantrycken, Rom 1557) och »Historia metropolitane ecclesie Upsalensis« (Rom 1554), bägge skrivna av Olaus broder Johannes Magnus, Sveriges siste katolske ärkebiskop, landsflyktig i Rom liksom brodern och död 1544, begravnen i Peterskyrkan. Bägge arbetena trycktes av Olaus i Birgittas hus i Rom, och denna officin – en intensiv men kortvarig demonstration i utlandet av hemlös medeltida svensk kultur – är sålunda väl företrädd i Allhems samlingar.

Renässansen

Renässansens tryckare är väl representerade. Av aldinerna kan man peka på en i rött och blått rubricerad foliant från 1536 (»Eustratius et aliorum insignium peripateticorum ...«) i ett samtida brunt kalvskinnsband, med bokstäverna I.R. signerat av Ghentbokbindaren Jan Ryckaert (1511-46). Lucantonio Giunta är företrädd med Aurelius Macrobius, »Somnium Scipionis et Saturnalia« (Venedig 1513), med en titelsida helt i rött. Under ett bedårande modernt helmarokängband med rik förgyllning och intarsiadekor döljer sig ett rent

och välbevarat exemplar av Martin Luthers lilla skrift från 1526 om den fria viljan, reformatorns svar till Erasmus Roterodamus, i översättning till tyska av Justus Jonas. Kunglige Paristryckaren Robert Estienne är representerad i samlingen med bl.a. ett praktexemplar av sin »Biblia« från 1545, den berömda »nonpareilbibeln« på latin, och Plantinofficinen i Antwerpen med t.ex. en kollektion om fem lexika, i folio, tryckta 1572-73 och bundna i ett praktfullt rött, rikt gulddekorerat marokängband; pärmens insida är tapetserad med det av L. Kilian (efter M. Göndolach) graverade 26 cm höga exlibriset för Ferdinand Hoffmann von Grünpüchel und Streckau, herre till Grevenstein och Janowitz i Steiermark – ty denne man, känd som en av det sextonde århundradets största bibliofiler, var bandets förste ägare. Ett berömt Stephanustryck, »Poetae graeci carminis«, i folio, från 1566, har samma proveniens; det är bundet i grönfärgat (!) pergament med stort vapen på pärmens.

Samlingen rymmer också några nordiska renässanstryck av hög berömmelse. Dit räknar vi med synnerlig glädje ett gott exemplar av Saxo Grammaticus, Parisupplagan 1514, med dess titelblad i rött och svart, med bred träsnittsram med figurer ur danska historien – i ett vackert, samtida svart helskinnband med rika blindpressningar och (delvis restaurerade) mässingsspännen. På ett alldeles särskilt sätt känner vi för denna bok, inte minst för att Christian Pedersen, som ombesörjde denna första upplaga av Saxos skildring av danskarnas bedrifter, inte bara var magister i Paris utan också kanik i Lund, Christian »Tyranns« vän, Nya Testamentets översättare och – några år på 1530-talet – boktryckare i Malmö.

Den litet satta volymen bredvid i samma hylla är också dansk: »Biblia, Det er den gantske Hellige Scrifft, vdsæt paa Danske. Prentit i Københaffn/aff Ludowich Dietz« (1550). Vi var ännu mera stolta över denna bok för några år sedan, innan en viss lundaprofessor i kyrkohistoria kom på den i

våra ögon underliga idén att lukta på titelbladet. »Svag doft av kaffe«, konstaterade han stillsamt, och tillade skoningslöst: »Kaffesump ingen ovanlig metod att antikisera moderna faksimil . . .« Han hade rätt – titelbladets vackra träsnitt (på gammalt papper!) är barn av en litografisk sten eller en offset-plåt, inte av en trästock. Vi borde ha sett det när vi köpte boken . . . Nåja, resten av den heliga skrift är äkta nog och Anker Kysters band med specialgjorda stämplor skäms inte för sig! Vi tycker för övrigt det är alldeles i sin ordning att vi har Christian III:s bibel i vår samling men – än så länge – saknar den nio år äldre Gustav Vasas bibel. Ty den gången talade vi ju alla danska, vi skåningar.

Medan vi håller på och talar om danska tryck måste vi få lov att nämna att vi på Stockholms bokauktionskammare för en del år sedan förvärvade Franz Hogenberg och Simon Novellanus, »Res gestae . . . Friderici II«, tryckt i Köpenhamn 1589. Detta ytterst sällsynta gravyrverk, som skildrar det mest minnesvärda under nordiska sjuårskriget, har vi flitigt utnyttjat som illustrationskälla i våra landskapsböcker och verk om Nordens historia.

Nämner vi så slutligen Hamelmanns »Oldenburgisch Chronicon« från 1599 med bilder i både kopparstick och träsnitt (bland de senare den äldsta tryckta bilden av Köpenhamn), så får det för denna gång vara nog med det danska.

Av svenska femtonhundredatalstryck – de uppgår tyvärr till knappa dussinet (det är nu en gång närmare till Köpenhamn än till Stockholm!) skall vi bara nämna ett: »Itinerarium sacrae scripturae. Thet är: En Reesebook öffuer then helighe Schrifft« (1588), av Heinrich Bünting, till skillnad från översättaren Laurentius Johannis Laelius alls inte nämnd på titelsidan. Och vi nämner denna bok bara för bandets skull: det är utfört av Herman Sulcke, som var verksam som bokförare och bokbindare i Stockholm 1591-1611. Den förste ägaren antecknade: »Köpt aff Andrea Gutterwitz, Boktryckiare i

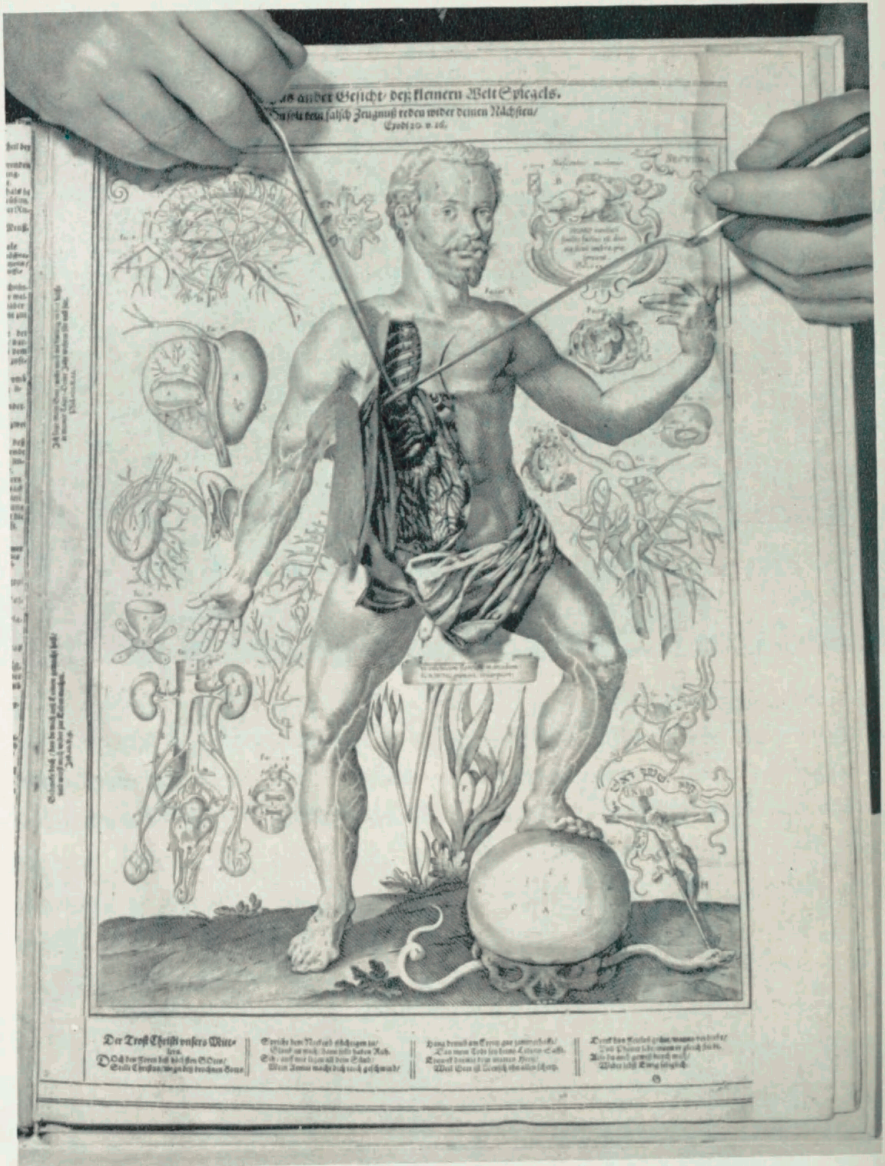
PLANSCH I

bokhistoriska samlingen på Allhems Förlag fyller större delen av ett specialinrett rum om 9,6 × 8 meter på tredje våningen i förlagets fastighet vid Norra Bulltoftavägen 65 i Malmö. I »grafiska salen» demonstrerar man olika tryckmetoder, färgseparation, klisché tillverkning, ävensom olika slag av konstgrafik. Salen används även för tillfälliga utställningar.

PLANSCH II

Pedagogiska ärenden går också den tyske läkaren Johannes Remmelinus i sin »Kleiner Welt-Spiegel» (Augsburg 1632), där de anatomiska planschererna är uppbyggda av nästan oräkneliga stansade och monterade gravyrer. Kopparstickarens namn är Stephan Michelspacher.

**DE IMPERIO
MAGNI MOGOLIS
SIVE
INDIA VERA**
Commentariorum
a magistro
ANTONIO DE GOUEIA
Mogolico
Cum Topographia
TERRARUM
X. NARRATIONUM
DE
MAGNI MOGOLIS
INDIA
X. NARRATIONUM
DE
MAGNI MOGOLIS
INDIA
X. NARRATIONUM
DE
MAGNI MOGOLIS
INDIA

Contenta hoc libello.
I. Nisi sine Imperii Mogoli
II. Magni Mogoli Imperii
III. Ceteri Mogoli reges
IV. De Imperio Mogolico
V. De Imperio Mogolico
VI. De Imperio Mogolico
VII. De Imperio Mogolico
VIII. De Imperio Mogolico
IX. De India Vera
X. De India Vera
XI. De India Vera
XII. De India Vera
XIII. De India Vera
XIV. De India Vera
XV. De India Vera
XVI. De India Vera
XVII. De India Vera
XVIII. De India Vera
XIX. De India Vera
XX. De India Vera

DE INDIA VERA.
Sunt in India septem reges
1. De India Vera
2. De India Vera
3. De India Vera
4. De India Vera
5. De India Vera
6. De India Vera
7. De India Vera
8. De India Vera
9. De India Vera
10. De India Vera
11. De India Vera
12. De India Vera
13. De India Vera
14. De India Vera
15. De India Vera
16. De India Vera
17. De India Vera
18. De India Vera
19. De India Vera
20. De India Vera

DE INDIA VERA.
Sunt in India septem reges
1. De India Vera
2. De India Vera
3. De India Vera
4. De India Vera
5. De India Vera
6. De India Vera
7. De India Vera
8. De India Vera
9. De India Vera
10. De India Vera
11. De India Vera
12. De India Vera
13. De India Vera
14. De India Vera
15. De India Vera
16. De India Vera
17. De India Vera
18. De India Vera
19. De India Vera
20. De India Vera

DE INDIA VERA.
Sunt in India septem reges
1. De India Vera
2. De India Vera
3. De India Vera
4. De India Vera
5. De India Vera
6. De India Vera
7. De India Vera
8. De India Vera
9. De India Vera
10. De India Vera
11. De India Vera
12. De India Vera
13. De India Vera
14. De India Vera
15. De India Vera
16. De India Vera
17. De India Vera
18. De India Vera
19. De India Vera
20. De India Vera

DE INDIA VERA.
Sunt in India septem reges
1. De India Vera
2. De India Vera
3. De India Vera
4. De India Vera
5. De India Vera
6. De India Vera
7. De India Vera
8. De India Vera
9. De India Vera
10. De India Vera
11. De India Vera
12. De India Vera
13. De India Vera
14. De India Vera
15. De India Vera
16. De India Vera
17. De India Vera
18. De India Vera
19. De India Vera
20. De India Vera

P. R. E. F. A. T. I. O.
ad Lectorem.
H. V. A. N. T. I. O. N. I. U. M.
I. De India Vera
II. De India Vera
III. De India Vera
IV. De India Vera
V. De India Vera
VI. De India Vera
VII. De India Vera
VIII. De India Vera
IX. De India Vera
X. De India Vera

P. R. E. F. A. T. I. O.
ad Lectorem.
H. V. A. N. T. I. O. N. I. U. M.
I. De India Vera
II. De India Vera
III. De India Vera
IV. De India Vera
V. De India Vera
VI. De India Vera
VII. De India Vera
VIII. De India Vera
IX. De India Vera
X. De India Vera

P. R. E. F. A. T. I. O.
ad Lectorem.
H. V. A. N. T. I. O. N. I. U. M.
I. De India Vera
II. De India Vera
III. De India Vera
IV. De India Vera
V. De India Vera
VI. De India Vera
VII. De India Vera
VIII. De India Vera
IX. De India Vera
X. De India Vera

P. R. E. F. A. T. I. O.
ad Lectorem.
H. V. A. N. T. I. O. N. I. U. M.
I. De India Vera
II. De India Vera
III. De India Vera
IV. De India Vera
V. De India Vera
VI. De India Vera
VII. De India Vera
VIII. De India Vera
IX. De India Vera
X. De India Vera

P. R. E. F. A. T. I. O.
ad Lectorem.
H. V. A. N. T. I. O. N. I. U. M.
I. De India Vera
II. De India Vera
III. De India Vera
IV. De India Vera
V. De India Vera
VI. De India Vera
VII. De India Vera
VIII. De India Vera
IX. De India Vera
X. De India Vera

P. R. E. F. A. T. I. O.
ad Lectorem.
H. V. A. N. T. I. O. N. I. U. M.
I. De India Vera
II. De India Vera
III. De India Vera
IV. De India Vera
V. De India Vera
VI. De India Vera
VII. De India Vera
VIII. De India Vera
IX. De India Vera
X. De India Vera

P. R. E. F. A. T. I. O.
ad Lectorem.
H. V. A. N. T. I. O. N. I. U. M.
I. De India Vera
II. De India Vera
III. De India Vera
IV. De India Vera
V. De India Vera
VI. De India Vera
VII. De India Vera
VIII. De India Vera
IX. De India Vera
X. De India Vera

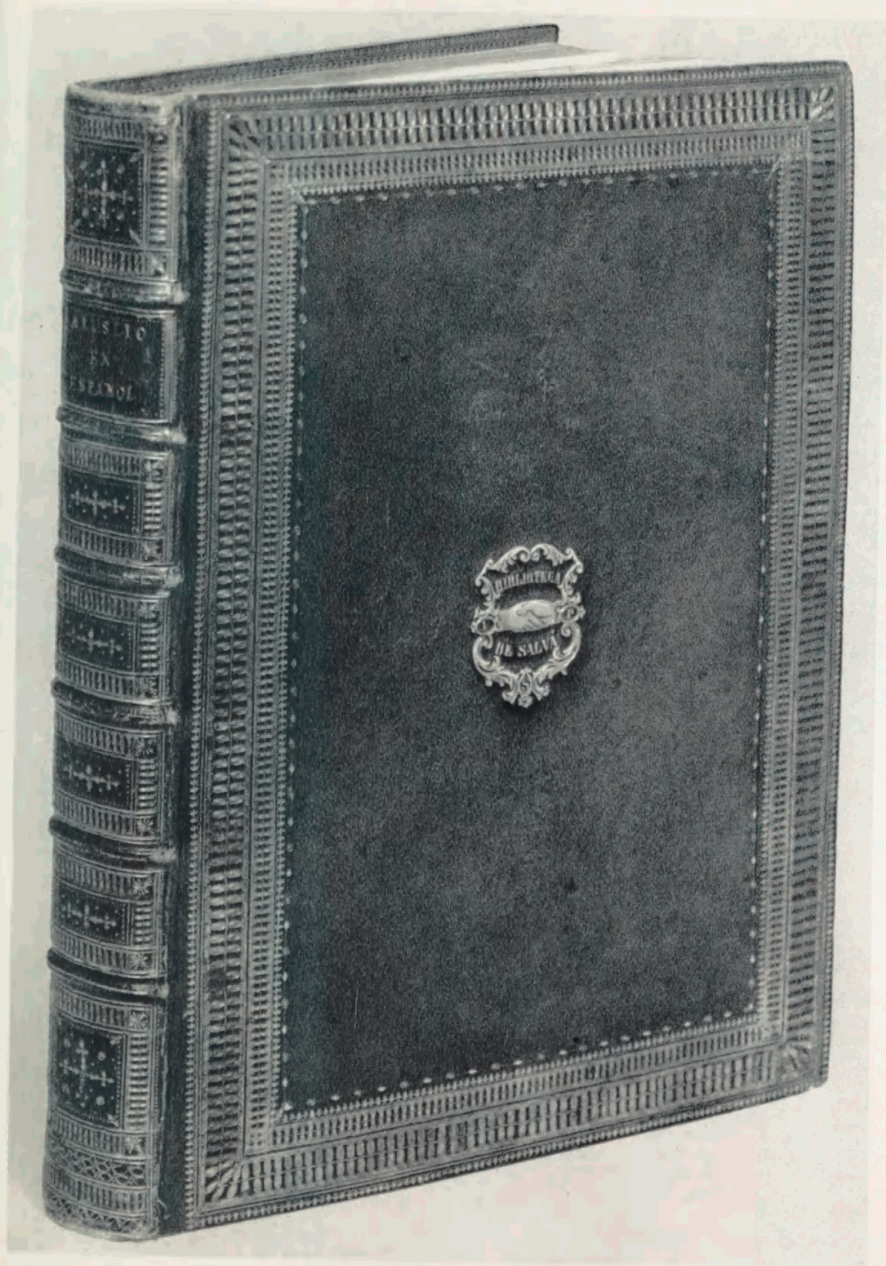
PLANSCH IV

En andaktsbok på lapska språket, tryckt hos Lars Salvius i Stockholm 1748 och inbunden i renhud med insydda kanter och omvirad med en rensen: en bandtyp på långt håll i släkt med den medeltida bokpåsen.

Till bandsamlingen hör ett dussin kardinal- och påveband, några av stor skönhet och påfallande hantverksskicklighet, speciellt ifråga om förgyllningen.

Gajus Sallustius Crispus, »La Conjuracion de Catilina y la guerra de Jugurta» (Madrid, Joachin Ibarra, 1772, folio). Helband. Grön marokäng.

PLANSCH VI

Några plock ur miniatyrboksamlingen. I det eleganta lilla etuiet längst till vänster — som också innehåller en liten lorgnett — ligger i pergamentfodral ett 19 mm högt exemplar av »Schloss' English Bijou Almanac» för år 1854, också innehållande några graverade porträtt. I mellanplanet står de tre i texten nämnda miniatyrrupplagorna av »Divina commedia», Grafisk Cirkels sadolinillustrerade »Rejse i mit Kammer» från 1943 och Allhems utgåva av »Frithiofs saga» med »planscher» i djuptryck efter tidigare opublicerade original av Knut Ekwall, och som bakgrund till det hela en samlad upplaga av Shakespeare i 40 volymer à cirka 350 sidor, avslutad med Biography and Glossary. Upplagan, som om sig själv påstår, att den är »carefully edited and compared with the best texts» (?), är utan både tryckår (cirka 1910?) och typografiska förtjänster och framställd hos Anderson i Edinburgh; hyllans yttermått är 12,5×30 cm.

Till det lilla — om också inte det minsta — formatet får man räkna åtta-bandsupplagan av »The dramatic Works of William Shakespeare», som ses till vänster på fotot ovan. Den skinnklädda, arkitektoniskt uppbyggda kassettens tättslutande fönsterdörr står på vid gavel och en av volymerna, som vardera innehåller 53 skickligt stuckna xylografier, ligger uppslagen. — Inte mindre än 53 små volymer »Poets & Classics» är inrymda i den finurligt konstruerade, likaledes skinnklädda kassett, som ses till höger på bilden och i hopfällt och låst skick ser ut som två normala samlingsvolymer i oktavformat. Det rör sig här om londonförläggaren Jones' Diamond-serie, som enligt ett bilagt reklamcirkulär kombinerar »the advantage of portability with clear and beautiful printing, embellished with fine Portraits of the Authors and Vignette Titles». Detta är knappast några överord — det hela är gediget, vackert och framför allt charmfullt.

Portrait de L. J. M. Daguerre.

DAGUERRETYPE.

Paris chez les Citoyens Frères de la Courne N° 2,
et Passage des Panoramas N° 4 C.

HISTORIQUE ET DESCRIPTION
DES PROCÉDÉS DU
DAGUERRETYPE
ET DU DIORAMA,
RÉDIGÉS PAR DAGUERRE.

ORNÉS DU PORTRAIT DE L'AUTEUR,
ET AUGMENTÉS DE NOTES ET D'OBSERVATIONS
PAR MM. LEBRON ET SUSE FRÈRES.

PARIS.

LEBRON, OPTICIEN DE L'OBSERVATOIRE,
PLACE DU FORT NEUF, 15.

SUSE FRÈRES, ÉDITEURS,
PLACE DE LA BOURSE, 31.

1839.

När franska vetenskapsakademien 1839 som »en gåva till hela världen» offentliggjorde L. J. M. Daguerres uppfinning, den första praktiskt användbara fotograferingsmetoden, var det väl få som anade att den också skulle revolutionera bokindustrin. Daguerre själv, som samma år gav ut sin »Historique et description des procédés du daguerréotype», bildålderns stiftelseurkund, var lika aningslös och porträttet av honom själv på frontispisen i boken är naturligtvis gjort med krita på litografisk sten. Det finns tecken som tyder på att man hade bråttom med att få ut den innehållsrika lilla skriften — i hastigheten hann man i underskriften till porträttet inte stava rätt till förlagets namn (*Etideurs* i stället för *Editeurs*).

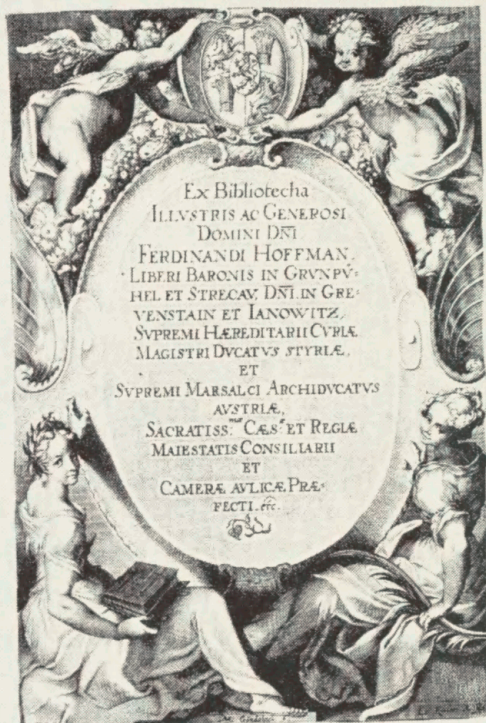
Stockholm, för 22 Daler then 20 8bris Åhr 1600«. Ångrade han måne köpet? Det verkar som om ingen öppnat boken – utom en skribent i »Pro Novitate«, som beskrev bandet 1920, och vi själva, som framför allt ville studera hur man burit sig åt med kartorna i boken: kartbilden i träsnitt, namnen där-efter påtryckta i boktryck.

Barocken

Det kliar i fingrarna att få beskriva vad vi äger vackrast och intressantast av verk från 1600-talet och barocken lika kärleksfullt som renässanstrycken, men det är uppenbart att vi måste öka steglängden om läsaren skall orka med till slutet.

Det var mycket som hände också i andens värld under trettioåriga kriget. En liten påminnelse om den saken får vi av den tyske läkaren Johannes Remmelinus, »Kleiner Welt-Spiegel, das ist: Abbildung göttlicher Schöpffung an dess Menschen Leib . . .« (Augsburg 1632), som har sitt eget geniala sätt att demonstrera tidens snabbt framvuxna vetande om människokroppens byggnad och funktioner. De tre sinnrika anatomiska planschernas exakt stansade kopparstickflikar ligger perfekt monterade över varandra – man bläddrar i människokroppen som i en bok och blottar hemlighet efter hemlighet. Vi trodde denna bildteknik hörde vår barndoms läkarböcker till – och så var den fullt utbildad samma år Gustaf II Adolf gav upp andan i Lützendimman!

Vi stannar upp ett ögonblick vid den två meter långa folio-sviten Merians »Theatrum Europaeum«, som det tog den stora förläggarfirman i Frankfurt 101 år och tre generationer att fullborda (1637-1738). Men så var det väl också sexton-hundratalets största publikationsföretag: tjugoen foliovolym med över 1100 kopparstick, många av stort svenskt intresse, eftersom svenskarna ju den gången inte nöjde sig med statistroller på den europeiska teatern. Det är ett praktfullt exemplar

Samlingen rymmer åtminstone ett par hundra volymer i läder och pergament med pärmstämplar i blindtryck eller guld, därav många kungliga, kejsrerliga, påvliga etc., liksom många ägareautografer av personhistoriskt intresse. Vid bandrenoveringar eller reparationer bevaras sorgfälligt alla gamla namnteckningar eller annotationer på för- eller eftersätts, blankblad, omslag etc. Detsamma gäller gamla exlibris. Det största i samlingen är 26 cm högt – graverat av L. Kilian för den store tyske bibliofilen Ferdinand Hoffman von Grunpüchel und Streckau – och sitter på insidan av pärmen till en praktfull Plantinfoliant med fem lexika, däribland ett grekiskt om 382 trespaltade sidor från 1572.

i gulvitt svinläder över tjocka träpärmar; stämplarna på titelsidor och folderryggar talar om ungersk proveniens. Vi tors inte tänka på vad detta exemplar skulle kostat idag. För 15 år sedan köpte vi denna fantastiska svit för knappa 1700:- kronor...

I liknande band uppträder de tre volymer av *Atlantican*, som biblioteket äger – den fjärde volymen kommer vi av kända skäl aldrig att äga. Olaus Rudbeck, »Atland eller Manheim, dedan Japhets afkomme, de förnemste keyserlige och kunglige slechter till hela werlden, henne att styra, utgångne äro...« – gamle Brunet behöver mer än två spalter i sin »Manuel« för att förklara hur »*excessivement rare*« delar av detta verk är.

En måttfullare men därför inte direkt sanningskär bildskildring av Sverige på krönet av sin politiska maktexpansion tog med huvudsakligen holländska och franska gravörers hjälp form i Erik Dahlberghs mäktiga *Sueciaverk*, av vilken samlingen har ett utmärkt, flitigt studerat och vid illustreringsarbeten på förlaget ofta använt exemplar med ofalsade gravyrer, i ett herrgårdsband från tiden. I den stora svit av landskapsböcker, som förlaget arbetat på i två decennier och varav hittills 22 volymer utkommit – av kritiken ofta betecknad som *vår tids* »*Suecia antiqua et hodierna*« – är det dock ännu oftare skisserna eller de renritade förlagorna till *Sueciagravyrerna*, förvarade på Kungliga biblioteket i Stockholm, som kommit till användning.

Nämner vi så ett vackert exemplar av Samuel Pufendorfs »*De rebus a Carolo Gustavo ... gestis*« (Nürnberg 1696) – naturligtvis med den 4,5 m långa »begravningsplanschen« – och en helt intakt men i ett barbariskt tyskt band inbunden Karl XII:s bibel, har vi fått med åtminstone ett par av de största verken från barocken i svensk bokhistoria; självfallet rymmer samlingen emellertid också en lång rad andra anmärkningsvärda svenska barocktryck, bl.a. från den braheska vi-

singsborgsofficinen, Grefwetryck från Göteborg, Haberegger från Lund och Malmö samt naturligtvis Keyser, Meurer, Wankijff etc. från Stockholm.

Av danska arbeten från decennierna kring år 1700 finns knappast något mera anmärkningsvärt, men vi vill gärna – för alla de många magnifika stickens skull – nämna Oligerus Jacobaeus, »Museum regium, seu catalogus rerum tam naturalium, quam artificialium, quae in basilica bibliothecae Christiani V. Hafniae asservantur« (ny uppl., Kbn 1710). Svenskt intresse har bl. a. gravyrerna i Resens »Kong Frederichs den Andens Krønicke« (1680). Nästan makaber är den barocka pompa funebris, som utvecklas på Andreas Reinhardts gigantiska foldergravyrer i folianten om Christian Gyldenløves likbegängelse 1709, en värdig dansk motsvarighet till den pufendorfska »begravningsplanschen« i det ovan nämnda verket om Karl X Gustafs bragder. Vi är också lyckliga ägare till ett annat ståtligt prov på dansk gravyr från det börjande 1700-talet: »Lex Regia, det er: Den souveraine Konge-Lov, sat og given af Friderich den Tredje« (1709). De bägge »salvingsakterne« från 1732 (Christian VI och Sophia Magdalena) och 1749 (Frederik V och Lovise) föreligger bägge i kungliga presentband, med graverade helsidesporträtt. L. de Thurah, »Hafnia hodierna« (1748) och C. E. Brochmands »Huus-Postill, eller korte Forklaringer og Gudelige Betænkninger« (1733), den senare i ett förtjusande, alldeles intakt »Hjerteklap-bind«, hör till de danska arbeten från tiden, som vi betraktar som värdefulla i samlingen. Strängt taget vill vi räkna dit också »Den Forordnede Kirke-Psalme-Bog« (Kbn 1740), som i ett gammalt tvillingband i pergament, med blinddekor och hjärtformade spännen, är sammanbunden med »Vor Herres och Frelseres Jesu Christi Nye Testamente« från samma tryckare och år.

Samlingen av elzevirer är inte stor, men hela raden av »republikerna« finns i de små behändiga originalpergament-

banden – köpta på en auktion i Berlin, hela raden, för 160 Mark. En liten kollektion elzevirer och »pseudoeelzevirer«, emanerande från den bekanta wiensska samlingen på Löberöd, för några år sedan fint katalogiserad och snabbt såld genom Henry Ståhlbrand i Malmö, är otroligt elegant bunden i utsökt dekorerade helskinnband (Hedberg, Hässler, Håkan Wahlström m.fl.) och är i så måtto bokhistoriska anakronismer: elzevirer är nu en gång aldrig avsedda att uppträda i galatoletter. På en av elzevirerna i de ovanligare formaten träffar vi på ett författarnamn, som inte saknas i personregistren till någon Rembrandtmonografi: dr Nicolaus Tulpius, som 1672 skrev »Observationes medicae« – på gravyrporträttet (Visscher sculpsit) i boken ser han precis likadan ut som på Rembrandts anatomilektion!

Charles Nodiers boktokar gick som bekant omkring med en liten elegant, fingraderad elfenbenssticka i plånboken för att kunna mäta marginalbredderna på elzevirfynden hos Seinekajens bouquinister eller antikvariathandlarna i Quartier Latin. (Finns det ingen antikvar i hela världen som har en sådan gammal elzevirsticka till salu?) Två av samlingens elzevirer behövs det ingen millimetersticka till: i ena fallet rör det sig om ett exemplar av en av »republikerna« som aldrig varit i kontakt med bokbindarens hyvel: exemplaret är häftat, försett med blankt – gammalt! – omslag men aldrig skuret och aldrig inhängt i pärm. (Däremot har vi numera »lagt det på burk«.) I det andra fallet rör det sig om någonting ännu sällsyntare: en elzevir (»De imperio Magni Mogolis sive India vera«, 1631) i ofalsade ark. Sex 48-sidiga och ett 24-sidigt! Arken är vikta på mitten – för upphängning till torkning på trådarna över pressarna, som man ser på gamla gravyrer visande tryckeriinteriorer – och efter torkningen inte planerade. Allt är inlagt i en gammal, röd marokängpärm. Ett kuriosum, ja – naturligtvis, men lyft på den nötta pärmen och det slår emot er en obeskrivlig fläkt av gammalt bokhantverk.

Sjuttonhundratalet

Einar Hansens samling har sin tyngdpunkt i 1700-tals-objekten och det kan i denna uppsats ej komma ifråga att försöka vare sig beskriva eller ens omnämna mer än det allra viktigaste där finns. Håller man i minnet samlingens uppgift att tillhandahålla typiska och representativa verk av boktryck, bildreproduktion och bokbindarkonst från olika epoker och därjämte genom intressanta verk illustrera den allmänna kulturhistorien, är det dock lätt att visa på gapande luckor. I det praktiska arbetet är det ofta luckorna som märks mest.

Av det föregående har det framgått att antikvarernas beteckningar *sällsynt* – *rar* – *rarissimus* inte varit någon klart lysande ledstjärna för direktör Hansen under hans bägge decennier som boksamlare: uppgiften har varit att få samman representativa och typiska verk, inte rariteter. Det har emellertid inte hindrat att en och annan mycket sällsynt bok eller t.o.m. ett unicum funnit en tryggad hamn i hans reoler. För att inte förlora ett tillfälle att sprida litet raritetsglans över samlingen skulle skrivaren vilja utbe sig några raders utrymme för att visa fram exempelvis La Fontaines »Contes et Nouvelles en vers« 1-2 (1777) – ett exemplar, i samtida marokäng, med en del av Eisens läckraste gravyrer i två états, det ena avant la lettre, eller ett lika magnifikt exemplar av Marguerite de Navarre, »L'Heptaméron françois« 1-3 (Bern 1780-81) – för att nämna ett par välkända och allmänt åtrådda exempel från den franska gravyrillustrationskonstens högflodsår.

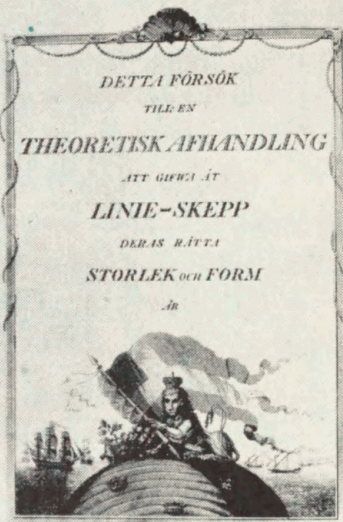
Medan vi håller oss till rariteterna kan vi förresten få en liten bokhistorisk glimt av speciellt intresse för svenska vänner av rokokons bokkonst. Samlingen innehåller två exemplar av den franske dussinförfattaren Ch. P. Duclos' ryktbara conte »Acajou et Zirphile«, illustrerad med frontespis och 9 »gracieusa« planscher, graverade av Chedel efter ingen mindre än Boucher. Men dessa planscher var ursprungligen framställda

som illustrationer till den svenske Parisambassadören Carl Gustaf Tessins betagande men, om sanningen skall fram, litet menlösa fesaga »Faunillane, ou L'Infante jaune, Conte«, som 1741 hade tryckts av Prault fils i en upplaga av *tre* exemplar, alla bundna av den store Padeloup, Paris finaste bokbindare – det ena med drottning Lovisa Ulrikas vapen på frampärmen. Plåtarna, som fanns kvar hos Boucher, lämnades på nytt ut till Prault, som, väl med Tessins goda minne, 1744 tryckte dem med Duclos text, som gjorde en viss lycka och upplevde en ny upplaga – denna gång i duodes, utan gravyrer – och bearbetning till opera. Boucher hade alltså illustrerat en text som han aldrig läst. Två böcker, som inte hade någonting annat än illustreringen gemensamt.

Två tredjedelar av upplagan av den tessinska sagan har sedan länge funnits på Kungliga biblioteket i Stockholm. Och det tredje exemplaret? Man vet att det 1850 såldes för fattiga 37 francs på en auktion i Paris. Och sedan var det försvunnet till – 1955, då Allhems Förlag publicerade ett faksimil och en översättning av »Faunillane«, med ett kommentarhäfte av Sten G. Lindberg (och en del av upplagan bunden i en minutiös kopia av Padeloupbandet). En amerikansk bibliofil fann det i hundra år försvunna tredje exemplaret av originalupplagan på ett universitetsbibliotek i USA. Habent sua fata libelli ...

Det skall tilläggas, att det i vår samling också finns en omgång avdrag från Faunillaneplåtarna; de förefaller gjorda som provtryck, sedan den underliggande texten från Faunillane raderats bort från kopparn. Bladen är oss mycket kära.

Av svenska ting från 1700-talet är det ofrånkomligt att nämna F.H. af Chapmans stora marina gravyrverk »Architectura navalis mercatoria« från 1768, ett av den internationella marinlitteraturens huvudverk. Det saknar naturligtvis inte den stora utsikten över Stockholms ström (Olof Åre sculpsit) med världslitteraturens vackrast graverade ostindie-

Förfök
THEORETISK AFHANDLING
ATT GJEWI ÅT
LINIE-SKEPP
DERAS RÄTTA STORLEK OCH FORM
LIKALEENS FÖR
Fregatter och Schuten smärre Fartyg
M
E. H. AP CHAPMAN.

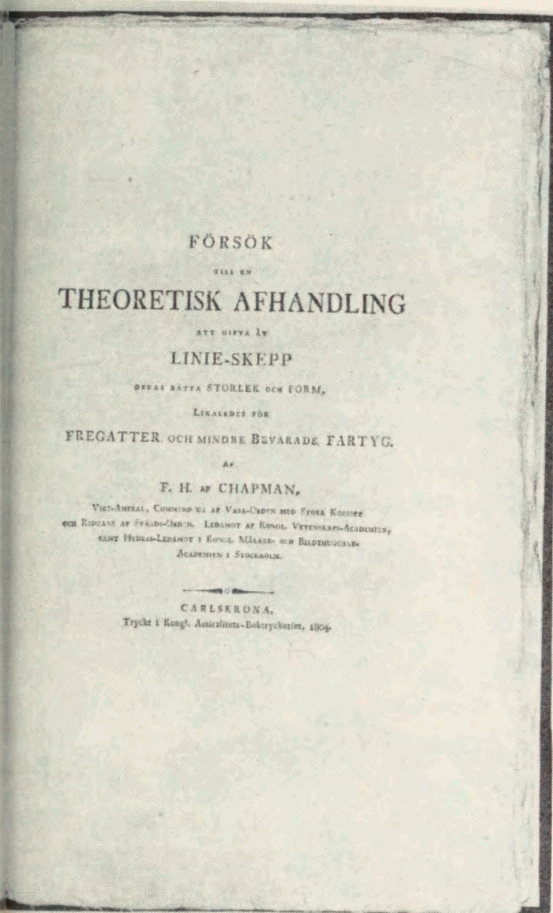
*First a Naval Commodore of His Majesty's Service, then Captain
and Master of a Swedish Ship, Lieutenant of Royal Warrants, and
Master of a Swedish Ship, and a long time Master of a Swedish
Ship, and a long time Master of a Swedish Ship, and a long time
Master of a Swedish Ship, and a long time Master of a Swedish Ship.*

CARLSKRONA.
Fogel's Kongl. Akademiska Btryckeris öfver.

farare. Och till detta ritningsverk, vars frusna musik i graverade linjer aldrig upphör att fascinera fartygsälskarens öga, har af Chapman själv skrivit en lärd kommentarvolym, utkommen 1775: »Tractat om Skepps-Byggeriet«, som vi också har i fransk upplaga, på stort papper och med intressant proveniens.

Inte heller de danska items i samlingens 1700-tals-hyllor skäms för sig. Där finns – för att börja med ett bokband – ett »Novum testamentum graecum« från Amsterdam 1735, bundet i Köpenhamn av Joh. Tobias Wilhelmi, som enligt hand-

Exemplaret av F. H. af Chapmans »Försök till en theoretisk afhandling at gifva åt linie-skepp deras rätta storlek och form« (Karlskrona 1804) är på stort papper och tryfferat med andra upplagans (Karlskrona 1806) utsökt kalligraferade och graverade titelblad, insatt mellan de bägge i akvatinta etsade tillägnelsebladen till Gustaf IV Adolf. Omedelbart efter följer i volymen ett annat exemplar av dedikations-etsningarna, nu i annat (tidigare) état, och först därefter det typografiska titelbladet.

böckerna blev hovbokbindare 1785. Läderfodralet till volymen, format som en bok med guldtryck på ryggen, är tydligen också av mästarens hand. Vårt exemplar av »Den Danske Vitruvius« 1-2 (1746) är också vackert bundet, i två magnifika helskinnband med smal pärbård och hörnförgyllning samt innanför denna en spegel, omgiven av blindpressning och förgyllt mönster.

Det tredje danska verk, vi gärna vill nämna i detta sammanhang, är av Lauritz Nielsen (i »Den danske Bog«) betecknat

»som et af Højdepunkterne i vor samlede Bogproduktion« och enligt en annan auktoritet (Chr. Karl Aug. Gosch i verket om Danmarks zoologiska litteratur) »udstyret med kongelig Pragt«. Det rör sig med andra ord om F. M. Regenfuss, »Aus-erlesne Schnecken, Muscheln und andre Schaaltiere auf allerhöchsten Befehl Seiner Königl. Majestät nach den Originalen gemalt, in Kupfer gestochen und mit natürlichen Farben erleuchtet« (Kbn 1758). Den imposanta folianten är tryckt på tjockt, härligt papper och bunden i ett samtida helband av kalvskinn med elegant men återhållen gulddekor, utfört av den berömde danske mästaren August Heinrich Helmuth, som åren kring 1760 arbetade för kungen och bl. a. band majestätets eget exemplar av boken, nu i Det kgl. Biblioteks samlingar.

Av samlingens praktverk från 1700-talets äldre del vill man gärna nämna Bernard Picards »Cérémonies et Coutumes religieuses de tous les Peuples du Monde« 1-11 (Amsterdam 1723-43), med alla supplement och ett 250-tal gravyrer, varav 39 i dubbelformat – en guldgruva för en bildredaktör. Där finns vidare 1700-talets förnämsta praktverk om fåglar: Buffon, Daubenton och Montbeillard, »Histoire naturelle des Oiseaux« 1-10 (Paris 1770-86), i samtida, purpurfärgad marokäng, med nära 1000 planscher av Martinet, utsökt kolorerade för hand. Där finns – i samma sorts band – ett boktryckarkonstens monument som »The Holy Bible« (Cambridge 1763), tryckt av John Baskerville, printer to the University, ävensom några andra av hans förnämsta produkter, som ju spelat en sådan roll i bokens, inte minst den svenska bokens, senare historia. Där finns vidare Salomon Gessners »Oeuvres« med Le Barbiers gravyrer på blåtonat, stort papper (i stor folio); det samtida, utsökt dekorerade spegelbandet i kalvskinn är en ögonfröjd. Vi kan fortsätta med några av Piranesis oformliga gravyrverk (i »De romanorum magnificentio et architectura« finns den 135 cm breda bilden av antikens Campus Martius), James

Thomson, »The Seasons« i flera upplagor, däribland folianten med Bartolozzis granna punktgravyrer 1797, samt det kanske mest monumentala av den italienska bokkonstens praktverk från 1700-talet, de 12 jättefolianterna av »Museum Florentinum, exhibens insigniora vetustatis monumenta, quae Florentiae sunt in thesauro Mediceo« (Florens 1736-66) – i ett överdådigt exemplar. De flesta av tidens ledande bokkonstnärligt verksamma artister i Italien har deltagit i detta verk med graverade illustrationer, vinjetter och initialer; i band 11 är den konstnärliga utsmyckningen tryckt i en delikat blågrön färg.

Den italienska bokkonsten i övrigt företrädes i samlingen bl. a. av en ganska representativ Bodonikollektion; praktfullast är väl den monumentala Petrarcaupplagan från 1799 samt den i Stamperia Reale tre decennier tidigare framställda »Descrizione delle Feste celebrate in Parma l'Anno MDCCLXIX« (1769); några nummer i Bodonisamlingen föreligger i originala pappersband.

Med den bodoniliknande fyrabandsupplaga av Ovidius Metamorfoser, som utgavs i Paris hos Gay et Guestard (l'imprimerie de Didot l'aîné) med ett 140-tal gravyrer efter Le Barbier, Monsiau och Moreau är vi redan inne på 1800-talet; den nämns här därför att den sällsynt enhetliga, utsökt graverade bildsviten just nu är under reproduktion på Allhems förlag för en under tryckning varande komplett upplaga av Förvandlingarna, tolkade till svenska av framlidne latinlektorn Harry Armini. På motsvarande sätt har för några år sedan ett av samlingens två exemplar av John Pines berömda utgåva av Horatius, »Opera« 1-2 (London 1733-37) tjänat som förlaga för ett bibliofiltryck i 999 exemplar av Horatius, »Några oden och en epod« med inledning av förlagets högt värderade medarbetare och rådgivare sedan starten i slutet av 30-talet, f. förste bibliotekarien Bror Olsson. Exemplaret i fråga är utsökt handkolorerat; som bekant är den pineska editionen helt gra-

verad (även texten) och överväldigande rikt ornerad med graciösa gravyrer, vinjetter, culs-de-lampes och anfanger, som tillhör det mest förtrollande den engelska rokokons bokkonst har att erbjuda. Trots att vår lilla Horatiusutgåva var en pastisch, kom den med bland årets juryvalda vackraste böcker – och det var förvisso mest gamle Pines förtjänst! I varje fall tror vi fullt och fast, att han i sin himmel såg med stor förståelse på vårt ogenerade tilltag att pastischera honom.

Exemplet med Pine är ett bland många av nummer i samlingen som utnyttjats för publicering, helt eller delvis, i förlaget. Även ur denna synpunkt kan det alltså sägas att Allhems förlags bokhistoriska museum är en samling »ei blot til Lyst«.

Tyvär kan vi ej tänka oss att publicera det i fem stora foliokapslar av pergament förvarade bildmanuskript, »Imagines Plantarum« av Katharina Helena Doerrien, en samling på c:a 1250 akvarellerade tuschteckningar, som svarar till hennes »Verzeichnis und Beschreibung der sämmtlichen in den Furstlich Oranien-Nassauischen Landen wildwachsenden Gewächse« (Herborn 1777), och utgör den bestående delen av den lärda och flitiga fröken Doerriens livsverk (hon dog i Dillenburg 1795; en tid verksam som informator, med tiden medlem av lärda sällskap i Florens och Berlin). Fjorton år tillbragte hon bland »gräs, blommor, träd och strån« i alla delar av sitt land och redan samtiden sjöng hennes lov som porträttös av Floras barn. Akvarellerna är också konstverk – och dessutom är de mästerverk av botanisk avbildningsteknik, njutbara för män av facket än i dag. Det överraskar inte, att hon hörde till den långa raden av Linnés utlandskorrespondenter och att blomsterkonungen själv skrev företalet till hennes Verzeichnis. Hennes dröm om publicering i gravyr av hennes märkliga oeuvre stannade, bittert nog, vid några provplanscher – redan den gången var det dyrt, mycket dyrt, med färgreproduktion... Något tilltalande ligger det i att akvarell-

kollektionen halvtannat sekel efter hennes död hamnade i en samling i hennes dyrkade Linnés land; den har fått ett helt ståndsmässigt sällskap: ett utsökt exemplar av Palmstruch, »Svensk botanik«, maximalt komplett, och – tidigare – en Flora danica, som ifråga om omfattning, kondition och inbindning tillhör det nära nog otroliga och som direktör Hansen dock numera förvarar i sin privatbostad.

Artonhundratalet och vårt sekel

Det ligger i sakens natur, att föremålsbeståndet i ett *museum typographicum*, som förtjänar detta namn, breddas ju längre framåt man kommer i tiden, och det faller sig ganska naturligt – och i varje fall nödvändigt – att för denna rapsodiska skildring av den hansenska samlingen på Allhems Förlag sätta en gräns vid omkring 1800. Vad som händer i böckernas och bokproduktionens värld vid ingången till det nittonde seklet är ju varken mer eller mindre än en omvälvning – även om det alltjämt låter säga sig, att sättaren och ombrytaren och i viss mån även tryckaren och bokbindaren fortfarande arbetar som på Gutenbergs tid och att även i böckernas värld ingenting är nytt under solen. Men Senefelders uppfinning av litografien var en revolution i bildreproduktionens historia, liksom Bewick och xylografien var det. Vad uppfinningen av fotograferingskonsten betydde för bok- och tidningsväsendet skulle det visa sig först några årtionden senare – kameran och den ljuskänsliga plåten var i alla fall embryot till de fotomekaniska reproduktionsmetoder, som över t.ex. offset och rakeldjuptryck firar sådana triumfer i bildens århundrade, det tjugonde. Det finns ett rikt material i samlingen för att belysa denna utveckling – inte minst på det litografiska området – men det faller utanför ramen för detta bokhistoriska kåseri att gå närmare in på dessa objekt.

Utrymmet förbjuder oss också att mer än omnämna de

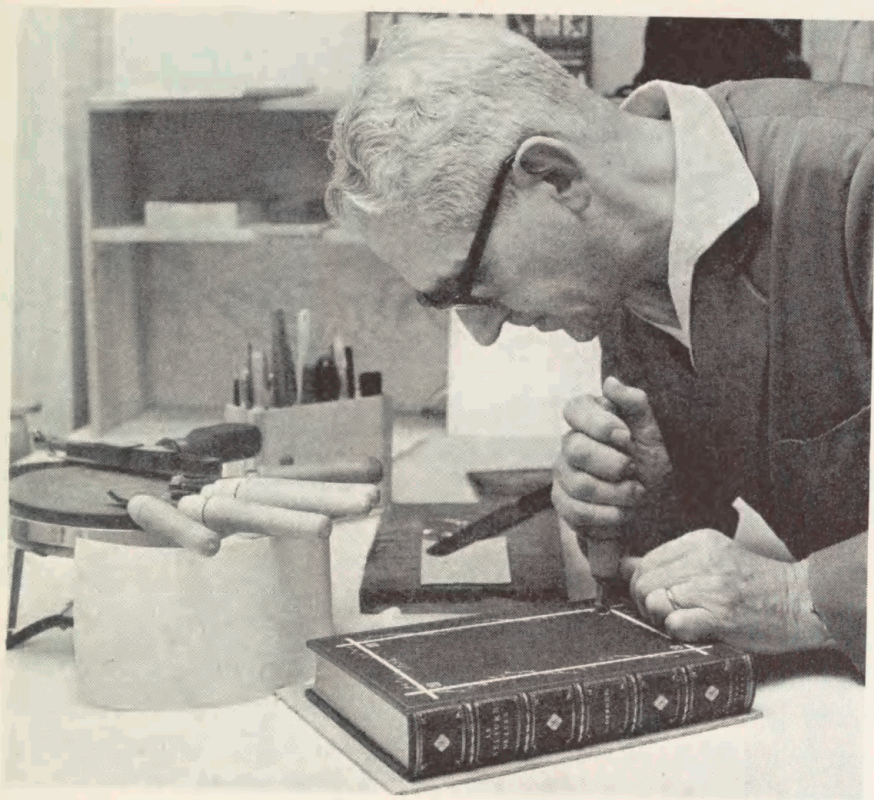
specialkollektioner inom samlingens ram som vid visningar och demonstrationer ibland tilldrar sig det livligaste intresset. Först bör då nämnas den verkliga intressanta kollektionen av böcker med snittmålningar, fore-edge paintings, och i förbigående skall det omtalas att ett par fulländade moderna sådana framställts på förlagsbokbinderiets konserveringsateljé.

Till samlingens mera kuriosabetonade objekt hör en liten hylla med miniatyrböcker, som vore värd sin egen beskrivning och där Dantes »Divina commedia« (Milano 1875), Xavier de Maistre, »Rejse i mit Kammer« (Grafisk Cirkel, Kbn 1943) med teckningar av Ebbe Sadolin, och förlagets egen miniatyrtgåva av Tegnér, »Fritiofs saga« (1959) med djuptrycksreproducerade teckningar av Knut Ekwall inte hör till de minsta men till de boktekniskt intressantaste och till de vackraste.

Där finns också – för att ge exempel på objekt som inte är särskilt vanliga – ett par eleganta små »resebibliotek« från diligensernas tid. Böcker, även moderna, tryckta på pergament. Böcker, helt graverade. En thorarulle, med tillbehör från synagogan. En *liber catenatus*, ett kedjeband från 1500-talets början. Ett sameband av renhud, av medeltida bokpåsetyp men från 1700-talets mitt . . .

En samling stilprov – de äldsta från 1700-talets början – har ett direkt bokhistoriskt intresse, liksom de etsnings- och kopparsticksplåtar samt litografiska stenar och xylografistockar och annan gammal tryckteknisk materiel, som för demonstrationsändamål hamnat i samlingen men egentligen hör till den grafiska visningssal, som också finns på förlaget och där man med hjälp av pedagogiskt upplagda montage kan åskådliggöra olika konstgrafiska maner från träsnitt till serigraf, visa principerna för färgreproduktion och skillnaderna mellan högtryck (träsnitt; boktryck), flatträck (litografi; offset) och djuptryck (etsning; rakeldjuptryck) etc.

Bokbandssamlingen täcker, som i någon mån framgått av

Sture Werner är namnet på förlagets högt värderade bokkonservator och specialbokbindare. Han har bakom sig en mångsidig och gedigen utbildning med praktiksejourer på både Bibliothèque Nationale i Paris och British Museum i London, vartill kommer givande studier hos till exempel Kungliga bibliotekets frejdade bokkonservator Sven Wiklander och den kände tyske restaureringsexperten Hans Heiland i Stuttgart. Som förgyllare torde Sture Werner ha fått – om ens någon – medtävlare inom landet; hans handlag med de klassiska materialen skinn och pergament är mästarens, men han älskar också att experimentera med både material och tekniker och har skapat förtrollande verk i t. ex. papper, siden och andra textila material, i applikation och intarsia etc. Sitt allra yppersta har han nog presterat i band av pastischerande typ. Fotot: Sture Werner lägger sista handen vid förgyllningen av ett helband av Dérome, »La reliure de luxe«.

S. ARTUR SVENSSON

Tre Wernerband: Längst till vänster en minutiös kopia – i bokhandelsupplaga om 99 exemplar! – av Padeloups helband i gult getskinn och svart applikation av C. G. Tessins i texten omtalade fesaga »Faunillane, ou L'Infante jaune« 1741. – I mitten J. Rudbeck, »Svenska bokband« (1910–14) i blått getskinn; dekoren består av i det allra närmaste 3.000 minutiöst exakta guldtryck! – Till höger: Ovidius, »Metamorphoses« (Venedig 1521) i grön oasis med svarta applikationer och svartfärgade bandslingor och bind, i en Grolierinspirerad komposition.

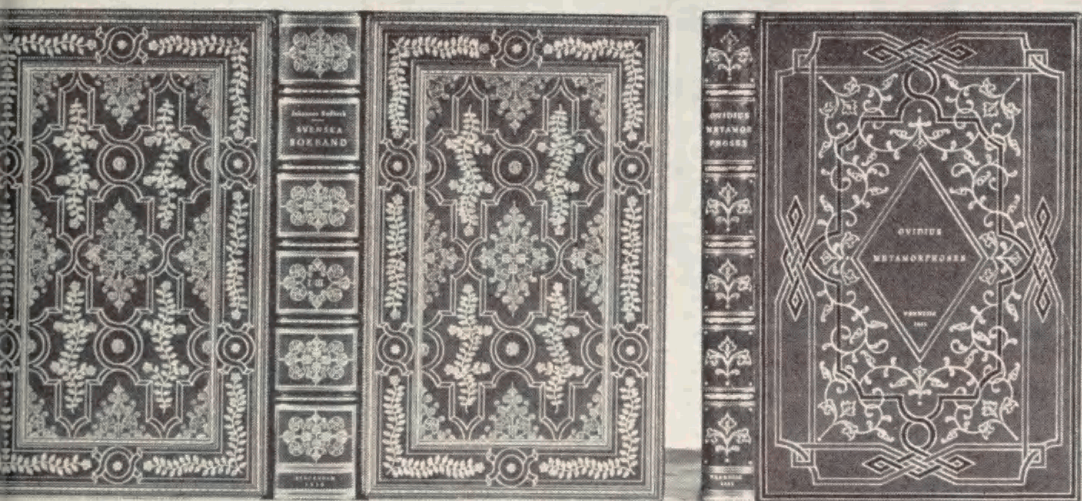

det föregående, rätt väl utvecklingen från medeltiden till nu. Den innehåller bl. a. några kungliga band, påve- och kardinalsband från 1600- och 1700-talen och några silverband, tyvärr ännu inte tillfredsställande expertiserade. Mästarbanden är ganska talrika: Padeloup, Dérôme, Bozérien, Thouvenin, Berggren, Rivière, Zaehnsdorf, Kyster, Hedberg, Baden, Sandgren, Eva Sparre, Linde etc. En grupp för sig utgör ett tiotal praktband från Flammarions ateljéer i Paris. Förlagets egen mästare, Sture Werner, sedan länge otvivelaktigt en av landets allra främsta förgyllare, är naturligtvis också representerad i samlingen.

Det har sagts att det för boksamlande i den större stilen i våra dagar krävs samma tre saker som för krigföring: för det första pengar, för det andra pengar, för det tredje pengar. Det ligger naturligtvis mycket i denna visa sats – inte minst i just dessa dagar, då antikvariatpriserna är på språngmarsch uppåt och klubbslagen på auktionerna ofta är bedövande.

Men var och en som sysslat med att komplettera ett biblio-

tek eller göra en boksamling av en samling böcker, vet mycket väl, att det inte räcker med pengar, pengar, pengar. Lika viktigt är det med tid, tid, tid. Tid att läsa kataloger från antikvariat och auktionshus, tid att resa, tid att korrespondera, tid att gå på antikvariat och utställningar, tid att studera, tid att – vänta. Vänta tills en bok, som man sökt i en mansålder, kommer fram, helt plötsligt, någonstans . . . Men naturligtvis: då gäller det att ha pengarna till hands och klippa till, kvickt som ögat . . .

Vad man inte kan köpa för pengar är *tid*: tid att läsa kataloger . . . att studera . . . att vänta . . . Det har därför tagit ungefär ett kvarts sekel att åstadkomma den samling, som rap-sodiskt beskrivits i denna artikel. Det är mycket som saknas i detta lilla bokmuseum, inrymt i ett rum om knappa 6×8 meter, för att göra bilden av boktryckarkonstens utveckling fullständig. En del av dessa luckor kommer, hoppas man, att fyllas under de år som följer – men många av luckorna kommer, det vet man, alltid att förbli luckor.

Att samlingen trots allt ger en något så när sammanhängande

bild av boktryckets och reproduktionsteknikens utveckling under det halva årtusende det tryckta ordet och den tryckta bilden existerat i västerlandet, beror kanske mest på att vi började – för 25 år sedan.

Att starta en sådan samling i dag skulle i verkligheten vara ganska hopplöst. Så mycket har förhållandena ändrats på 25 år ... framför allt ekonomiskt.

Att i våra dagar komma över gamla bokbindarstämplar och fileter hör till sällsyntheterna; att gravera nya efter gamla förlagor är omständligt och dyrt. Bägge metoderna har emellertid praktiserats för att utrusta konserveringsateljén i förlagets bokbinderi med förgyllningsredskap; i närvarande stund finner man omkring 300 stämplat och fileter och ett antal rullar i stämpelskåpet och förrådet växer sakta men säkert. Ett sådant förråd blir emellertid aldrig tillräckligt, och i vårt land är man numera så lyckligt ställd att man – för speciella behov – kan få låna gamla fina stämplat från Kungliga biblioteket i Stockholm, som har en förnämlig samling sådana och låter kända och betrodda mästare på bokbinderiområdet begagna sig av dessa skatter – ett av de många livligt uppskattade initiativ till bokkulturens fromma som utgått från det svenska riksbibliotekets ledning. Fotot: ett hörn av stämpelskåpet i den wernerska ateljén på Allhems förlag.

